

БЕЗАСАБОВА-ПРЭДЫКАТЫЎНЫЯ СЛОВЫ-СІНОНІМЫ Ў МОВЕ ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАЎ НІЛА ГІЛЕВІЧА

Уводзіны. Слова ў мастацкім творы выкарыстоўваецца паводле ўласных меркаванняў аўтара: яно павінна быць не толькі змястоўным, дакладным, але і пэўным чынам уздзеінічаць на чытача — гэта стварае адметнасць мовы кожнага пісьменніка, кожнага паэта, раскрывае арыгінальнасць іх мыслення.

Працуючы над мастацкім творам, мастак слова непазбежна сутыкаецца з праблемай выбару моўных сродкаў. У многіх выпадках гэтаму дапамагаюць «сінонімы (грэч. *synonymos* аднайменны) — розныя па гучанні і напісанні словы, якія маюць аднолькавыя ці блізкія лексічныя значэнні для выражэння аднаго і таго ж паняцця» [4, с. 15]. Утвараючы сінанімічныя рады, яны сведчаць пра багацце мовы пісьменніка або паэта, яго ўменне знайсці найбольш адэкватнае паводле сэнсу і стылістычных асаблівасцей слова.

Асноўная частка. У мове паэтычных твораў народнага паэта Беларусі Ніла Гілевіча нярэдка выкарыстоўваюцца сінанімічныя безасабова-прэдыкатыўныя словы (далей — БПС) — «лексіка-граматычны клас знамянальных нязменных слоў, якія абазначаюць стан або ацэнку, выражаючы гэта значэнне праз катэгорыі часу, ладу і безасабовасці, і ўжываюцца ў ролі выказніка ў безасабовых сказах» [4, с. 200].

Прааналізуем значэнне асобных БПС і іх сінанімічныя сувязі ў мове паэтычных твораў гэтага аўтара.

Адной з самых вялікіх па колькасці лексіка-семантычных груп у мове паэтычных твораў Н. Гілевіча з'яўляюцца БПС са значэннем псіхічнага або фізічнага стану чалавека. Многія адзінкі гэтай групы ўваходзяць у сінанімічныя рады:

1) *радасна* 'пра пачуццё радасці, радасны настрой' — *прыемна* 'пра пачуццё задавальнення, радасці, якое адчувае хто-небудзь', *хораіша* 'пра пачуццё ўнутранага задавальнення, зведанага кім-небудзь', *добра* 'тэ', *весела* 'аб стане весялосці, радасным настроі', *люба* 'прыемна, падабаецца; па сэрцу', *міла* 'слаўна, прыемна', *уцешна* 'радасна, прыемна', *лёгка* 'весела, радасна, добра', *прасторна* 'радасна, светла, добра' (*перан.*), *файна* 'добра, прыемна': *І так мне радасна бывала, / Як хто падасць каманду-кліч: / — Ну, каб хвароба нас не знала — / Кульнём, сябры! Закінем лыч!* [3, с. 135]; *Аскольд Гаўрылавіч, выслухайце мяня... Калі вам сапраўды прыемна..., калі вы хочаце, каб мы тут былі — сёння ж возьміце ад Паўла грошы* [1, с. 393]; *І хораіша мне і лёгка / Між небам і чыстым снегам...* [1, с. 121]; *З табой мне хораіша на адвечорку / Хадзіць і слухаць лесу ціхі шум...* [1, с. 101]; *Заўсёды любя мне было спяшацца / Да хваль тваіх, і соснаў, і бяроз* [1, с. 92]; *Гэй, досыць у званы трывогі бухаць! / Кажыце тое, што мне міла слухаць* [3, с. 232]; *Ім [аматарам шыку] весела, файна і ўцешна! / Ім добра, дзе хмельна і тлумна...* [2, с. 81]; *А ў душы — прасторна, лёгка, весела* [1, с. 279];

2) *нядобра* 'пра цяжкі фізічны або душэўны стан' — *кепска* 'тэ', *блага* 'тэ', *балюча* 'тэ', *млосна* 'нядобра, моташна', *моташна* 'млосна, нядобра (пра стан здароўя)', *мутарна* 'нядобра, моташна', *гідка* 'вельмі непрыемна, агідна, гадка' (*абл.*), *нялёгка* 'пра цяжкі маральны стан, у якім хто-небудзь знаходзіцца', *зябка* 'нядобра, кепска' (*перан.*), *чорна* 'цяжка, змрочна (на душы, пад сэрцам і пад.)' (*перан.*): — *Відаць, нядобра чалавеку, / Давай, Анэта, паглядзім. / — Ты што надумаў? Што, ты — лекар? / Якое рады мы дадзім* [3, с. 130]; *Табе кепска?* [1, с. 373]; *Пяць цыгарак — за пяцёрку, / А чатыры — за чацвёрку, / Тры — за тройку, / Дзве — за двойку / І цыгарку — за адзінку... / Ой, аж блага стала Дзімку!* [3, с. 169]; *Ажно млосна Саўку стала, / Аж яго затрэсла: / — А што цябе ў карак гнала? / Куды цябе несла?* [2, с. 109]; *За жыццё спазнаўся я / З рознай дрэнню множасна, / Ды найбольш ад дубаўя / Мне бывала моташна* [2, с. 59]; *Казаў бы той, ці так, ці гэтак — мутарна...* [1, с. 307]; *У мяне надта гідка на душы...* [1, с. 301]; *І стала ад ічасця балюча: / Няўжо гэта праўда? Няўжо?* [1, с. 98]; *Нялёгка — мерай чалавечай караць віну, хоць і патрэбна* [1, с. 183]; *Гляджу на сумны, скрушны твар вяскоўца — / І на душы ад чорных думак чорна* [2, с. 183];

3) *сумна* 'пра пачуццё суму, якое адчувае хто-н.' — *журботна* 'сумна, маркотна, тужліва', *маркотна* 'аб пачуцці суму, маркоты', *нявесела* 'пра пачуццё суму, журбы, якое перажывае хто-н.', *сумнавата* 'пра пачуццё суму, нуды': *Ці ж не сумна было б гэтай сцежкай ісці / Між густой збажыны...* [1, с. 158]; *Яму ад цяжкіх дум журботна* [1, с. 246]; *А мама — у вечар зімовы / Ішла да людзей, на сяло. / Ёй вусцішна дома, / Ёй вельмі маркотна і сумна* [2, с. 64]; *Дык жа, мабыць, вам, прабачце, нявесела?* [1, с. 370]; *Што, брат дзядзька, сумнавата / Над пустой талеркай? / Ну не лайся так — нядобра, / вунь нясуць нарэшце!* [2, с. 104];

4) *страіна* 'пра пачуццё страху, якое зведаў, зазнаў хто-небудзь' — *вусцішна* 'страшна, жудасна': «*У лесе, чую, — наганяе хтосьці. / Зірнула — дзядзька нейкі незнаёмы! / Так страіна стала — бегла аж да вёскі...*» [3, с. 199]; *Ёй [маме] вусцішна дома, / Ёй вельмі маркотна і сумна* [2, с. 64];

5) *горка* 'пра пачуццё горычы, прыгнечаны настрой, у якім знаходзіцца хто-небудзь' — *крыўдна* 'пра пачуццё крыўды, якое зведае хто-небудзь': *Мне за другое горка ў гэтым выпадку: / Душа нічым не свеціцца чаму?* [3, с. 323]; *То ўжо і крыўдна дзеўчыне цяперашняй, / Бо ўсё ж у горадзе яно не так* [1, с. 319];

б) *халадна* ‘аб стане чалавека, які адчувае холад, дрыжыкі’ — *зьябкавата* ‘трохі холадна’: *Бо так холадна, аж зубы ляскацяць, / За дратамі за калючымі стаяць, / Тут, куды прыгнالی нас, адных дзяцей, / Пад дажджом наскрозь прамоклых да касцей* [1, с. 216]; *Мне зьябкавата стаяць тут* [1, с. 397].

У мове твораў Н. Гілевіча адзначаюцца таксама БПС, якія даюць аб’ектыўную або суб’ектыўную станюўчую або адмоўную ацэнку якога-небудзь стану ці становішча, утвараючы наступныя сінанімічныя рады:

1) *добра* ‘пра спрыяльную абстаноўку, прыемнае акружэнне’ — *хораіша* ‘пра прыемныя абставіны’, *пахвальна* ‘добра’, *здорава* ‘вельмі, надзвычай добра’, *нядрэнна* ‘няблага’: *Хай вам добра будзе ў небе, на зямлі і на вадзе!* [1, с. 197]; *З табой мне хораіша на адвячорку / Хадзіць і слухаць лесу ціхі шум...* [1, с. 101]; *Ты паглядзі: зацішна і сена многа, а ў сене — цёпла, хораіша...* [1, с. 380]; *Вельмі пахвальна, што вы ведаеце* [1, с. 460]; *У вёсцы — з чэравам? Ну, гэта ж здорава!* [1, с. 318]; *Так, у аздобе красы ёй тут, мабыць, нядрэнна* [1, с. 195];

2) *нядобра* ‘дрэнна’ — *кепска* ‘пра адмоўную ацэнку якога-н. стану’, *няўтульна* ‘нядобра, непрыемна’, *неміласэрна* ‘далёка ад міласэрнасці; бязлітасна, сурова’, *негуманна* ‘не па чалавечы’, *жорстка* ‘крайне сурова; бязлітасна, неміласэрна’: *Ну, не лайся так — нядобра...* [3, с. 104]; *Гэта вельмі кепска, мама, калі знішчаецца тое, што створана чалавечымі рукамі для ўпрыгожання жыцця на зямлі* [1, с. 458]; *Як няўтульна стала ў людным доме! / Як няўтульна стала ў родным краі! / Як няўтульна стала ў белым свеце — / Анямелым, вусцішна пустым* [2, с. 180]; *І так спадарыні і спадары, / Я прадаўжаю: вельмі негуманна, / Неміласэрна, жорстка — адбіраць / У чалавека тое, што прыродай / Яму прызначана, а значыць — Богам* [3, с. 86];

3) *брыдка* ‘сорамна, непрыемна, агідна’ — *сорамна* ‘пра пачуццё сораму, што адчувае хто-н.’, *сорам ‘тс’, агідна* ‘вельмі непрыемна, брыдка’ (разм.), *моташна* ‘агідна, прыкра’: *Проста брыдка слухаць, як за вочы вы / Людзей сумленных чэрніце дарма!* [3, с. 275]; *І табе не сорамна прапаноўваць мне за дачу грошы?* [1, с. 393]; *Роднай моваю грэбаваць — / Сорам, «зайчыкі», сорам!* [3, с. 89]; *І ўсё ж я горды нашай рэзнасцю! / Таму й хачу не напакаць / Сказаць з усёй неасцярожнасцю: / Як мне агідна слухаць вас!* [3, с. 13]; *Ажно слухаць моташна!..* [1, с. 298].

Некаторыя сінанімічныя БПС у мове твораў Н. Гілевіча абазначаюць ацэнку стану, звязанага з часам (позна ‘аб прапушчаным зручным моманце’ — *позна-позна* ‘вельмі позна’, *далёка* ‘пра няскоры надыход якога-н. часу, пары’): *Позна ўжо, мама, справа зроблена* [1, с. 449]; *Вазьму пяро — а сэрца так і ёкне: / Ці не апошні выплеснецца верш? / І агартае сум... Як позна-позна! / Тады, калі б у самы раз пачаць!..* [2, с. 65]; *Як далёка яшчэ ім да горкай і радаснай песні...* [1, с. 159].

Невялікія па колькасці групы сінонімаў, але найбольш частотныя па выкарыстанні ўтвараюць БПС, якія абазначаюць мадальнасць, значыць, адносіны да дзеяння як магчымыя, неабходныя або немагчымыя:

а) *трэба* ‘неабходна, абавязкова патрэбна’ — *патрэбна* ‘неабходна, трэба’, *варта* ‘неабходна, трэба; мае сэнс; карысна’: *Як жа часам чалавеку трэба / Апынуцца ў казцы ненарокам!* [1, с. 50]; *Нялёгка — мерай чалавечай караць віну, хоць і патрэбна* [1, с. 183]; *Найцяжэй было рашыць / (Ледзь не ўзнікла сварка!), / Каго варта запраسیць, / А каго не варта?* [3, с. 165];

б) *нельга* ‘немагчыма; няма магчымасці; забаронена, не дазваляецца’ — *няможна* ‘не дазваляецца, забаронена’, *немагчыма* ‘няма магчымасці, нельга’: *Тых соцень тысяч, вымучаных горам, / Што ўжо нікому нельга крыўдзіць больш* [1, с. 81]; *Няможна, пудлік, гаўкаць на старога!* [2, с. 91]; *Карайце самаю суроваю карай — / Хоць вечнай катаргай! Але жыццё — / Жыццё... няможна, нельга адымаць!* [3, с. 86].

Заклучэнне. У мове паэтычных твораў Ніла Гілевіча найбольш шырока выкарыстоўваюцца БПС са значэннем псіхічнага або фізічнага стану чалавека, аб’ектыўнай або суб’ектыўнай станюўчай або адмоўнай ацэнкі якога-небудзь стану або становішча, мадальнасці. Сінанімічныя рады некаторых з іх налічваюць да 11 адзінак, што сведчыць аб самабытным таленце аўтара.

Спіс цытуемых крыніц

1. Гілевіч, Н. Выбраныя творы : у 2 т. / Н. Гілевіч. — Мінск : Маст. літ., 1991. — Т. 1 : Вершы, паэмы, п’есы. — 478 с.
2. Гілевіч, Н. Збор твораў / Н. Гілевіч. — Мінск : Маст. літ., 2001. — Т. 3 : Вершы і паэмы (1993—1999). — 350 с.
3. Гілевіч, Н. Збор твораў / Н. Гілевіч. — Мінск : Маст. літ., 2003. — Т. 4 : Сатыра і гумар (1948—2003). — 334 с.
4. Солахаў, А. В. Сучасная беларуская літаратурная мова: віды лінгвістычнага аналізу : вучэб. дапам. / А. В. Солахаў. — Мінск : Нар. асвета, 2016. — 415 с.